

Didactica Magna – de grote visie op onderwijs

[In: Expertise, Praktisch visieblad voor hoger onderwijs, 2011/3 (maart), p. 4 – 6]

Doceren = opdelen

Wie aan onderwijs denkt, denkt aan opdelingen. Vrijwel alle onderwijs dat wij kennen is opgedeeld: in opleidingen, schooltypen, jaren, klassen, vakken, uren, lokalen, docenten, hoofdstukken, sommen, proefwerken, enz. Vraag studenten wat zij dit jaar leren en je merkt dat zij op die vraag geen antwoord hebben; onderwijs denkt niet in grote gehelen, daarvoor is het te zeer gesegmenteerd. Een van de gevolgen daarvan is dat de discussies over onderwijs vrijwel alle gaan over oplossingen die we moeten zien te vinden voor problemen die voortkomen uit die segmentering. Neem het volgende, recente voorbeeld. De VO-raad voelt zich gedwongen om na alle politieke en publieke consternatie een nieuwe beleidslijn op te stellen voor de toelating van vmbo-leerlingen in het havo. Eerst hebben scholen de vmbo-leerlingen keurig gescheiden van de havo-leerlingen, maar enkele jaren later blijkt een flink deel van die vmbo-leerlingen alsnog naar het havo te willen. Scholen proberen dat tegen te houden en voeren daarvoor allerlei (pseudo-)argumenten aan, die uiteindelijk op één ding neerkomen: beste leerling, we hebben je indertijd niet voor niks bij het havo weggehouden en je naar het vmbo gestuurd. Een ander voorbeeld, op kleinere schaal, maar ook hier hoog oplopende emoties, als de ver doorgevoerde segmentering wordt aangepakt. Toen een faculteit – om de overdaad aan toetsen te beteugelen – als vuistregel wilde hanteren “niet meer dan twee toetsen per 5 EC” (= 140 studie-uren), waren de protesten onder de docenten niet van de lucht, want – laat ik maar zeggen zoals het is – voor veel docenten bestaat het voorrecht van het doceren vooral uit het recht om de leerstof naar eigen inzichten te mogen opdelen. Wat er in het hoger onderwijs te leren valt is opgedeeld in honderden verschillende opleidingen, en elk opleiding is op zijn beurt weer opgedeeld in jaren, en die jaren zijn weer opgedeeld in blokken, in vakken en in lessuren. En per uur per vak per jaar wordt bepaald welke docent dat fragment voor zijn rekening neemt. Een docent die niet meedoet aan het grote opdeel-spel, is hij eigenlijk wel een docent?

Over dit systeem van opdelen is al veel geschreven. Ook zijn er allerlei pogingen ondernomen, van het basis- tot het hoger onderwijs, om aan de segmentering te ontkomen, of deze in elk geval flink terug te dringen. Weinig aandacht heeft de vraag gekregen waarom we dit in het onderwijs überhaupt zijn gaan doen: het opdelen van wat er te leren valt in allemaal kleine brokjes. Als ik deze vraag, tussendoor bij een kop koffie, stel, krijg ik meestal als antwoord: ‘dat is altijd zo geweest – zo is dat nu eenmaal in het onderwijs’. Weenigen schijnen te weten, dat deze benadering wel degelijk een begin heeft, en zelfs een naam: de “Didactica Magna” van Johannes Comenius / Jan Komensky, uit 1638. Maar voordat we hem van alle hedendaagse kwaad de schuld geven, alvast dit. Toentertijd was zijn benadering buitengewoon revolutionair en emanciperend; het is een model waaraan we heel veel te danken hebben. Voldoende reden om eens terug te keren naar deze bron.

Vlot, prettig en grondig

Comenius was voor mij tot voor kort niet meer dan een naam. Ik meende te weten dat hij de uitvinder was van het ‘jaarklassensysteem’: leerlingen zijn ingedeeld in een klas en gaan na een jaar naar een hogere klas. Maar of hij dat echt zo had bedacht en waarom, daar wist ik niets van, totdat ik onlangs in zijn “Didactica Magna” begon te lezen, in een voortreffelijke Engelse vertaling van Keatinge uit 1896. Na een paar bladzijden al wist ik het zeker: dit boek had 35 jaar geleden willen lezen, toen ik aan het einde van mijn filosofiestudie besloot om in het onderwijs te gaan werken.

Over het onderwijs is heel veel geschreven, maar niemand durft wat Comenius wel heeft gedurfd: zijn boek de titel “Didactica Magna”, de grote onderwijsleer, meegeven. Dan moet je wel heel zeker van je zaak zijn. En dat was Comenius. “Didactica Magna” is een revolutionair boek; het is briljant, trefzeker en onverschrokken. Het boek straalt het geloof uit in de volledige maakbaarheid van onderwijs en beschrijft “de gehele kunst van het onderwijzen van alles aan iedereen”, zoals de auteur aankondigt op de titelpagina. Die kunst is ontleend aan hoe de natuur te werk gaat, zodat het leren plaats vindt “op een vlotte, prettige en grondige manier”. Dit is het boek dat op alle vragen antwoord geeft.

School als vrije ruimte

Comenius ziet in zijn tijd dwingende redenen om het onderwijs op een radicaal andere leest te schoeien. Allereerst komt er in zijn tijd enorm veel nieuwe kennis beschikbaar, op diverse terreinen van de wetenschap; het is alsof de wereld voor de ogen van de mensen open gaat. Een meeslepend verhaal daarover vertelt Luuc Kooijmans in zijn boek “Gevaarlijke kennis. Inzicht en angst in de dagen van Jan Swammerdam” (2007). In diezelfde tijd schrijven grote filosofen baanbrekende werken over de werking van het verstand. Denk aan Francis Bacon, die in 1620 zijn “Instauratio Magna”, over de grote hervorming (van het gebruik van ons verstand) publiceert. Zijn these is, dat als wij ons verstand op de juiste, systematische wijze gebruiken, we kunnen ontkomen aan alle valkuilen, fouten en drogbeelden (Bacon noemt ze ‘idolen’) die ons dagelijks parten spelen. Alleen dan kunnen we kennis verwerven die op een solide fundament is gebaseerd. Nog beroemder is het boek van René Descartes geworden, “Inleiding over de methode. Hoe men zijn verstand goed kan gebruiken en de waarheid achterhalen in de wetenschap”, uit 1637. Voor Comenius is de conclusie duidelijk: als er heel veel nieuwe kennis beschikbaar is, en als we weten hoe we ons verstand moeten gebruiken, dan moeten we het onderwijs hierop afstemmen.

“Didactica magna” is een emanciperend, boek. Het is een krachtig pleidooi voor onderwijs voor iedereen; “no child left behind” heette dat in de VS onder George Bush. Comenius loopt in zijn boek alle argumenten na die zoal kunnen worden ingebracht tegen de opvatting dat onderwijs voor iedereen is; hij weerlegt ze stuk voor stuk. Iedereen = iedereen. Een waarlijk revolutionair pleidooi. Om onderwijs voor iedereen te kunnen realiseren is het noodzakelijk dat de school een aparte positie krijgt, met een eigen programma, met eigen professionals en eigen regels. De later zo verfoeide ‘pädagogische Provinz’ wordt hier eerst uitgevonden. Comenius is erop gebrand om de school vrij te vegen van allen die zich daar met oneigenlijke motieven in begeven en mee bemoeien. De school is primair een ruimte voor leerlingen, vakleerkrachten en passend lesmateriaal. Daarbij bepleit hij een stapsgewijze aanpak van het leerproces, in lijn met wat alle grote filosofen uit zijn tijd zeggen over het gebruik van het verstand: als we geen fouten willen maken bij de verwerving van kennis, dan dienen we stapsgewijs te werk te gaan. In zijn ‘Labyrint der wereld’ (1623) verhaalt Comenius van de reis van een pelgrim door de wereld; hij lijdt aan verwarring en is op zoek naar ware kennis; stapsgewijs lukt het hem om zich uit dit labyrint los te maken. De school is de institutionalisering van deze pelgrimstocht, zodat iedereen, zonder uitzondering, ‘m kan afleggen en tot ware kennis kan komen.

De natuurlijke orde

Comenius is er zeker van dat er een ideaal curriculum bestaat en dat er een ideale manier om dat te onderwijzen. Het ideale curriculum is een afspiegeling van inzicht in de wereldorde, in ‘hoe alles in elkaar zit’. Dat inzicht is voor Comenius diep religieus van aard. Geloof in God leidt tot een geloof in een vaste en duidelijke ordening van de wereld, die wij – als we ons verstand goed gebruiken – kunnen kennen. De ordening van de kennis volgt de ordening van de wereld. Van deze ordening is vervolgens de kunst afgeleid hoe je anderen, jonge mensen, deze kennis kunt laten verwerven. Het verwerven van deze kennis is onmisbaar voor het leiden van een goed leven. Wie meedeint op de golven van onwetendheid en vooroordelen kan onmogelijk zijn eigen plaats in de kosmos begrijpen. De primaire taak van de school is het om allen met die kennis toe te rusten die hen in staat stelt om hun levensopdracht te vervullen. Vandaar de in onze ogen zo gedurfde, maar voor Comenius heel logische titel: “Didactica Magna”.

Nu is Comenius realist genoeg om te weten dat als je deze torenhoge ambitie met onderwijs hebt, je deze moet verankeren in de organisatie van het leerproces. En zo komt hij tot zijn voorstel het onderwijs op te delen in vakken, klassen en jaren (en verder tot in maanden, dagen en uren). Alleen dan is het mogelijk, zo betoogt Comenius, om leerlingen passend onderwijs te geven, op het juiste niveau, in de juiste omvang en op de juiste wijze.

Hoe revolutionair ook, Comenius presenteert zijn didactiek als ‘natuurlijk’. Hij zegt: kijk goed naar hoe de natuur te werk gaat en imiteer deze manier in het onderwijs. Elke didactische regel begint Comenius met een gedetailleerd beschrijving van hoe de natuur te werk gaat. Daarop volgt dan een opsomming van ontsparingen in het bestaande onderwijs, kortom van wat we in het onderwijs op een onnatuurlijke manier doen. Daarop laat hij zijn aanwijzingen volgen voor een juiste inrichting van het onderwijs. Comenius volgt, als een volleerde schoolmeester, de drie stappen uit de retorica: imitatio – deviatio – rectificatio. Een voorbeeld uit hoofdstuk 16. De regel van de natuur is: doe alles op het juiste moment. Zo broeden vogels hun eieren uit in de lente, niet in de zomer, herfst of winter. Als we

een huis bouwen, doen we dat ook volgens een vaste timing en planning. Maar in het onderwijs zijn de oefeningen niet ingedeeld naar de tijd. Daarom is het zaak om de leerstof zo te ordenen dat deze past bij de (leef)tijd.

Voor Comenius is er geen tegenspraak tussen een ‘natuurlijke didactiek’ en het hanteren van strakke regels en principes. De natuur werkt immers ook volgens strakke regels en principes: “de natuur maakt geen sprongen” was een gevleugeld woord in zijn tijd. Zoals de natuur zich gedraagt als een zeer consciëntieuze moeder, even nauwgezet dienen wij in het onderwijs te werk te gaan.

Didactica nova

Nu wij. Bijna 400 jaar later maken wij mee wat Comenius in zijn tijd heeft gezien: een explosieve groei van kennis. We dringen dieper door in het labyrint van het leven en menen dat zich ware kennis aandient. We krijgen meer inzicht in hoe het verstand (lees: brein) werkt en willen, net als Comenius, die inzichten benutten bij de herinrichting van het onderwijs. Dus wat houdt ons tegen om te doen wat Comenius heeft gedaan en een “Didactica nova” te ontwerpen, een nieuwe, alomvattende didactiek, die – zoals Comenius heeft voorgedaan – ook een radicaal herontwerp van de school als instituut omvat?

We zijn Comenius veel dank verschuldigd, voor zijn hartstochtelijk pleidooi dat onderwijs voor iedereen is, echt voor iedereen, én voor een praktisch onderwijsmodel dat het mogelijk heeft gemaakt om iedereen te onderwijzen. Maar zijn ordening van de kennis en zijn principes voor het stapsgewijs leren zijn niet meer van deze tijd. Scherper gezegd: onze kennis van de natuur verschilt fundamenteel van de kennis die Comenius ervan had. En daarmee valt voor ons het fundament onder zijn didactiek weg, onder zijn principe van opdeling van de leerstof. Dat is ook precies wat veel leerlingen tegenwoordig ervaren: de inrichting van het leerproces spoort in het geheel niet meer met de inrichting van hun eigen kennis en kennisverwerving. Die ontsporing dienen we te herstellen. Daaraan wil ik een bijdrage leveren door te gaan ijveren voor een moderne, trefzekere vertaling van “Didactica Magna”, voorzien van een inleiding die – beter dan ik in dit opstel kan – uitlegt hoe dit boek het meest invloedrijke boek kon worden in de geschiedenis van het Europese onderwijs.

Als opmaat tot die publicatie volgt hier de vertaling van de titelpagina, die tevens het hele boek samenvat:

De grote didactiek

die de gehele kunst uiteenzet van het onderwijzen
van alles aan iedereen

of

een zekere aansporing om zulke scholen te stichten
in alle parochies, steden en dorpen van elk christelijk rijk,
zodat alle jongeren van beide geslachten, niemand uitgezonderd,

op een vlotte, prettige en grondige manier

geschoold worden in de wetenschap, zuiver worden in de moraal, en getraind worden in vroomheid,
en aldus worden onderwezen in alle dingen die noodzakelijk zijn
voor het huidige en het toekomstige leven,

waarin, in samenhang met al wat wordt voorgesteld,
de fundamentele principes van het onderwijs worden uiteengezet vanuit de aard der zaak,
de waarheid van deze principes wordt aangetoond door voorbeelden uit diverse ambachten,
de opbouw van het onderwijs duidelijk wordt uiteengezet in jaren, maanden, dagen en uren,
en, tot slotte,

een makkelijke en zekere methode wordt getoond,
waarmee al dit op een prettige manier kan worden gerealiseerd.

Pieter Mostert, pieter.mostert@hetnieuwetrivium.nl

Comenius werd in 1592 geboren; zijn Boheemse familienaam is Komensky. In 1658 trok hij naar Amsterdam om daar vrij te kunnen publiceren. In 1670 overleed hij en werd begraven in Naarden. Zie: www.comeniusmuseum.nl

Over de school als een 'vrije ruimte', zie: Jos Kessels, Erik Boers, Pieter Mostert: Vrije ruimte. Filosoferen in organisaties. Amsterdam, Boom, 2002 (en latere herdrukken).